

Ve dnech 19.–23. srpna 1974 se konal v kanadském Torontu VIII. světový sociologický kongres. Jeho ústředním tématem byly problémy vědy a revoluce v soudobých společnostech, jež patří ke klíčovým procesům současného světa. Československá delegace pokryla svými příspěvky téměř všechny hlavní okruhy programu kongresu. V rubrice statí tohoto čísla jsou zařazeny některé z našich příspěvků přednesených v Torontu. Další příspěvky a informace o průběhu kongresu budou uveřejněny v příštím čísle.

Tento úvodní článek poukazuje na některé ideologické aspekty konfrontací mezi marxistickou a buržoazní sociologií, které se v podmínkách mírového soužití zemí s různým společenským zřízením vyhrocují a stávají stále náročnějšími a na něž bylo třeba se v rámci přípravy československé delegace soustředit.

Na okraj tématu VIII. světového sociologického kongresu

Problematika vědeckotechnického pokroku a všech jeho souvislostí se týká jednoho z klíčových společenských procesů v současném třídně rozděleném světě. Tato skutečnost se přirozeně odráží a projevuje i v ideologickém boji a má svůj odraz jak v marxisticko-leninské analýze tohoto procesu, tak samozřejmě také v buržoazních ideologických koncepcích.

1. Buržoazní interpretace vědeckotechnického pokroku

Ve stručnosti by bylo možno říci, že buržoazní interpretace vědeckotechnického pokroku se polarizují do dvou krajních pozic, mezi nimiž je celá škála odstínů a přechodných směrů a typů. Na jednom pólu se setkáváme se skupinou velmi pesimistických, přehnaně kritických názorů na vědeckotechnický pokrok jako takový a na druhé straně naopak s optimistickými iluzemi o automatickém rozvoji vědeckotechnického pokroku, který sám sebou a sám o sobě přinese člověku a lidstvu štěstí.

Je třeba říci, že oba tyto postoje ve své podstatě mají jeden a týž třídní základ. Je-

den z nich totiž veškerou vinu za konflikty kapitalistické společnosti svaluje na bedra rozvoje výrobních sil, druhý naopak spojuje veškeré naděje s tímto vědeckotechnickým pokrokem, přičemž oba současně vyvazují z této viny výrobní vztahy, tj. soukromovlastnické poměry monopolního kapitalismu.

V tomto smyslu oba tyto proudy mají ve své podstatě třídně apologetický charakter.

K různým utopickým, kritickým, pesimistickým koncepcím patří zejména tzv. frankfurtská škola, představovaná takovými mysliteli, jako je u nás kdysi dosti rozšířený E. Fromm, H. Marcuse a další. I jeden z čelných antikomunistů R. Aron, mimochodem někdejší asistent H. Marcuseho, vyvinuvší se ovšem poněkud odlišným směrem, nazval příznačně jednu ze svých posledních knih *Desiluze z pokroku*. Známa zpráva komise expertů vedené Brooksem předložená před časem americkému prezidentu, rovněž poukazuje na některé bariéry a spolu s tím i na záporné důsledky vědeckotechnického pokroku v podmínkách současné Ameriky. Jeden z bestsellerů vydaných na Západě pod názvem *Limity růstu*¹⁾ se zabývá problematikou pro-

¹ Meadows, D. et al.: *The Limits to Growth*. New York 1972.

gnóz a naznačuje velmi chmurnou perspektivu dalšího uplatňování vědy a techniky.

V této souvislosti se objevují i některé velmi kategorické požadavky, například požadavek tzv. „nulového růstu“. Marcuse hovoří přímo o tom, že jediné řešení je v tzv. pacifikaci lidské existence, zkrátka v zabrzdění vědeckotechnického pokroku. To je samozřejmě iluzorní cesta řešení konfliktů spjatých zákonitě s šířením důsledků vědeckotechnické revoluce v podmínkách soudobého kapitalismu.

To je jeden komplex názorů, který ovšem nelze podceňovat, na druhé straně by bylo nesprávné, kdybychom ho přeceňovali. Velmi správně poukázal nedávno soudruh M. T. Jovčuk na to, že v současné buržoazní ideologii působí vedle tzv. technofobie také opačné výrazné tendence, které naopak podtrhují význam vědeckotechnického pokroku a požadují zapojení celého komplexu vědeckotechnické revoluce do procesu upevňování moci monopolů.

Nelze předpokládat, že by vládnoucí kruhy buržoazní společnosti, kapitáni průmyslu a hlavní představitelé státních orgánů, nemluvě o představitelích monopolů, neměli zájem na určitém způsobu využití vědeckotechnického pokroku, a to ve směru, který by měl posloužit upevnění moci kapitálu.

Za tímto účelem se rozvíjejí různé technokratické teorie (viz např. Brzezinski, Bell a další), teorie „postindustriální společnosti“ a podobně, které právě usilují o to zapojit vědu do systému monopolního kapitalismu.

Príznačně to vyjádřil Lazarsfeld, když vystoupil s požadavkem, že je třeba zapojovat vědu do služeb institucí, že na tom není nic odíózního; dokonce nabádal vědce, aby se zbavili skrupulí a ostychu při zapojování vědy do „dělání peněz“. Tuto svou myšlenku rozvíjel ve vztahu k úkolům společenské vědy, přičemž zdůrazňoval, že je žádoucí, aby společenská věda byla v různých směrech takto využívána v podobě sociálního inženýrství, v podobě sociální psychologie, ekonometrie a s využitím soudobých metod a teorií, které právě v tomto směru mají konkrétní třídní a přímo politickou funkci.

Tento svým způsobem vnitřně rozporný obraz současné buržoazní společenské teorie a interpretace vědeckotechnického pokroku je odrazem určité rozpornosti samého působení vědeckotechnické revoluce v podmínkách monopolního kapitalismu. Existuje nesprávný názor, jako by vědeckotechnická revoluce automaticky vedla k socialismu. Jako by byla sama o sobě a sama sebou skrz naskrz nepřátelská kapitalismu či naopak jako by kapitalismus nebyl s to využívat vědeckotechnickou revoluci ve svém zájmu. Tak jednoduché věci nejsou.

Je třeba říci, že působení vědeckotechnické revoluce v podmínkách soudobého kapitalismu je rozporuplné, a to v tom smyslu, že v určitých souvislostech je některých jejích vymožeností v jistých mezích a dočasně používáno k upevňování moci monopolů. V tomto třídně mocenském smyslu je ve všech oblastech společenského života využívána a zneužívána, ale současně v hlubších vrstvách společenského vývoje, v hlubinách pohybu kapitalistické společnosti, ve vývoji sociálně třídní struktury této společnosti je kapitalismus ve své podstatě podryván.

Vědeckotechnická revoluce tak přispívá nejen k růstu početnosti dělnické třídy, ale i k dalším procesům. Podobně jako industriální revoluce svého času podryvala feudalismus, tak v hlubinných procesech vědeckotechnické revoluce v podmínkách kapitalismu neustále naráží na bariéry, nahlodává je a prohlubuje základní třídní konflikty kapitalistické společnosti, jmenovitě konflikt mezi soukromovlastnickým charakterem vlastnictví a mezi stále více společenským charakterem výrobních sil.

2. Význam marxisticko-leninských interpretací vědeckotechnického pokroku

Proti buržoazním teoriím a interpretacím vědeckotechnické revoluce stojí naše marxisticko-leninská koncepce a analýza vědeckotechnické revoluce podaná na XXIV. sjezdu KSSS a potom i na ostatních sjezdech bratrských komunistických stran i na XIV. sjezdu KSČ. Její podstata byla vyjádřena L. I. Brežněvem v myšlence, že právě základní, epochální úkol naší doby je organické spojení vymožeností vědecko-

technické revoluce s přednostmi socialistického společenského řádu.

Jak se tato problematika projevuje v oblasti ideologického boje? V současné situaci zmiřňování mezinárodního napětí nikterak neuhasíná, ale naopak vyhrocuje se a zostřuje ideologický zápas. Ne náhodou američtí politologové hovoří o narůstání významu tzv. „čtvrté dimenze“ v boji proti socialismu. Kromě dimenze hospodářské, vojenské a politicko-diplomatické podtrhují význam právě této „čtvrté dimenze“, čímž miní ideologický boj a konfrontaci v oblasti vědy a kultury.

Dialektika věci je taková, že čím pevnější a jednotnější je v tomto ideologickém boji vystupování marxistů a představitelů socialistických zemí, tím úspěšněji je možno prosazovat leninskou koncepci mírové koexistence států s různým společenským zřízením.

Je ovšem třeba říci, že v tomto ideologickém boji buržoazní ideologové nepřeslávají na místě, nýbrž že přizpůsobují taktiku svého boje používání některých nových metod a některých nových argumentů. Svědčí o tom celá řada příkladů. Jako jeden z nich možno uvést průběh a výsledky nedávného filosofického kongresu, který se konal v září 1973 ve Varně. Zde se projevila celá řada nových taktických obrátů. Není náhodou, že téžiskem celé problematiky byla zase otázka vědy a techniky, právě tak jako se na ni koncentroval světový sociologický kongres v Torontu (1974).

Z toho je vidět, jak se tyto otázky dostávají do centra ideologických konfliktů. Přitom možno vyvodit jedno základní poučení: nesporný úspěch marxistických filosofů souvisí (a tak se to jeví dokonce i ve světle velice rozpačitých hodnocení buržoazních publicistů) především s tím, že — jak se píše například ve Stuttgarter Zeitung — marxisté vystupují „v sevřené frontě“.

Za druhé, sami buržoazní publicisté zdůrazňují, že marxisté nenechávají ani jednu otázku bez odpovědi a že se nedaří postavit proti „stejně elastickému jako všudypřítomnému marxismu nějakou skutečnou „protiškolou“. Zkrátka potvrdilo se, že základní příčinou úspěchů marxismu-leninismu v interpretaci problematiky vědecko-

technického pokroku je právě to, že marxismus dává pozitivní teoretické i praktické odpovědi na všechny klíčové otázky, na nichž buržoazní teorie i buržoazní praxe zákonitě ztroskotává.

Ukázalo se také, že ovšem v tomto zápase buržoazní filosofové a ideologové používají nových forem a metod. Tak například nutno podtrhnout, že před lety R. Aron a jiní vystoupili s teorií konvergence, hlásající splynutí kapitalismu a socialismu. Tato teorie ovšem plní stále svoji antikomunistickou funkci. Na Západě však také vystoupili někteří američtí ideologové s kritikou teorie konvergence zprava v tom smyslu, že prý o nějakém přebírání prvků socialismu v podmínkách kapitalismu nelze mluvit a že jediným referenčním systémem, jediným vzorem, k němuž se má ubírat celý svět, je společenský systém Spojených států severoamerických.

Na různých kongresech i jinde se setkáváme s dalšími koncepcemi, kde se naopak zdůrazňuje myšlenka dialogu, ale v tom smyslu, jak to naznačil švýcarský filosof Mercier, že hlavní věcí je dialog jako zvětšení existence dvou společenských systémů v současném světě. Mercier vystoupil ostře proti příspěvkům marxistů, kteří poukazovali na historickou omezenost a přechodnost kapitalismu, s argumentem, že taková teze o možnosti nebo nutnosti likvidace kapitalismu prý znemožňuje v perspektivě dialog a že tedy v zájmu zachování dialogu je nutné na věčné časy zachovat i kapitalistický systém.

V tomto smyslu se také zdůrazňovalo, že boj mezi materialismem a idealismem je přežitkem studené války ve filosofii a že je třeba ho nahradit dialogem apod.

3. Systémové teorie a buržoazní reformismus

Snaha rozvinout tezi o zvětšení existence kapitalismu se projevuje nejvýrazněji v některých buržoazních sociologických teoriích. I když teorie konvergence, její kritika, jakož i „teorie“ dialogu se navzájem liší či dokonce logicky navzájem popírají, není tento rozdíl podstatný. Pro různé buržoazní teorie je totiž především důležité a zásadní to, co je spojuje, a to je jejich funkce v boji proti komunismu. Tyto teorie plní tento základní třídní úkol, i když

jsou v některých svých tvrzeních proti-
chůdné.

V centru tohoto směrodatného a stále
naléhavěji se o slovo hlásícího proudu bur-
žoazního myšlení je „harmonizace systé-
mu“ či přesněji řečeno rozvinutí takových
aktivit jednotlivých složek společenského
systému, které by posílily systémotvorné,
integrační momenty a plynulá řešení exis-
tujících i nově se rodících konfliktů. Bur-
žoazně reformistický, kritický moment je
tak zabudován do širšího konceptu systé-
mového přístupu k autoreglativnímu a
„zaprogramovaně“ evolučnímu překoná-
vání konfliktních situací. Velmi výstižně
označil tuto koncepci Donald A. Schon ve
své knize *Beyond the Stable State*² jako
„dynamický konzervatismus“, jehož pod-
statu prý možno shrnout do těchto hlav-
ních určení:

a) hlavním rysem moderní doby je tech-
nologická změna ve smyslu technologic-
kých inovací a jejich pronikání do života
společnosti,

b) nutno „vymyslet a rozvinout institu-
ce, které jsou „učícím se systémem“, tj. sys-
témem schopným přenést se přes svoji
vlastní plynulou transformaci“,

c) nejde pouze o prostou rezistenci vůči
změně, ale spíše o tendenci „bojovat o ucho-
vání své vlastní totožnosti“, což jinými
slovy znamená objevit komplexnost a
„hloubku dynamického konzervatismu sys-
tému při snaze o jeho změnu“.

Rozumí se, že změny jsou přípustné jen
tehdy a v takové míře, aby nebyly ohro-
ženy podstatné funkce daného systému.
Jako příklad se uvádí obchodní firma,
která se má rovněž úspěšně rozvíjet, aniž
by narušila či ztratila svoji identitu. Odtud
se zobecňují obecné závěry pro fungování
systému sociálně ekonomického i politic-
kého: jakmile se stát stává učícím se sys-
témem, vzniká potřeba „koncipovat a uvést
do života institucionální procesy, s jejichž
pomocí by bylo možno průběžně čelit no-
vým problémům a kontinuálně odstraňovat
staré struktury“.

Teorie dynamického konzervatismu za-
ložená na představě systematického sebere-
gulování monopolního kapitalismu včetně
evolučního překonávání jeho konfliktů
byla z amerického kontextu poměrně rych-
le přenesena buržoazními ideology do zá-
padní Evropy, kde vbrzku zdomácněla a v
souladu s „národními tradicemi“ je vydá-
vána za vlastní, takřka „národní“ objev.
Jádro věci ovšem není v prioritě, ale v
třídní funkci a obsahu této teorie. Její
francouzskou variantu předestřel Edgar
Morin ve své stati *L'écologie de la civili-
sation technicienne (De la notion du „mi-
lieu technique“ à l'éco-système social)*.³
Jádrem této stati je obdoba Schonova konz-
ervativně dynamického systému, označe-
ná však Morinem jako systém „hyperkom-
plexní“. Co je hyperkomplexní systém? ptá
se Morin a odpovídá: „Je to systém, který
zmenšuje své tlaky tím, že zvyšuje svoji
organizační způsobilost a zejména svoji
schopnost změny.“⁴

Co tu odpovídá skutečnosti? Jak tomu
běžně bývá u buržoazních teorií společnos-
ti, nelze redukovat ani Morinův koncept
moderní společnosti jako hyperkomplex-
ního systému na pouhý nesmysl. Obsahuje
samořejmě některé momenty, které po-
ukazují na skutečné dílčí aspekty a trans-
formace společnosti posledních desetiletí.
Morin rozlišuje mezi společností komplex-
ní a hyperkomplexní. Komplexnost zname-
ná výrazně danou zaprogramovanost, sil-
nou hierarchizaci a přísnou specializaci
konstitutivních prvků. Z tohoto komplex-
ního typu společnosti, tvrdí Morin, vzniká
společnost typu hyperkomplexního systé-
mu, která podle jeho názoru odpovídá osla-
bení či setření rigidních principů v pro-
gramu, v hierarchizaci a ve specializaci, a
to vše ve prospěch strategií heuristických,
tvůrčích a invenčních struktur, funkcionál-
ní polyvalence a polycentrismu v kontrole
i rozhodování. K racionálnímu momentu
problematiky označované Morinem jako
komplexnost a hyperkomplexnost se v
rámci této stati nelze podrobněji zaměřo-
vat. Zde poukážeme jen na *ideologickou*

² Schon, A.: *Beyond the Stable State*. New York
1971.

³ Morin, E.: *L'écologie de la civilisation techni-
cienne (De la notion du „milieu technique“ à l'éco-*

-système social). In: *Une nouvelle civilisation? Hommage à Georges Friedmann*. Paris 1973.

⁴ Citované dílo, s. 50.

funkci celé jeho úvahy, představující jádro věci. Hyperkomplexní organizace, píše Morin, je zaměřena k zachování své vlastní identity v procesu změny, což jí umožňuje získávat nové vlastnosti, ale současně vystavovat se permanentnímu riziku. Apeľuje nepřetržitě na rodící se síly reorganizace a právě proto prý potřebuje určitou míru dezorganizace⁵. Morinovi tane na myslí, podobně jako americkým buržoazním reformistům, takový systém „moderní společnosti“, která by byla s to asimilovat všechny „nové jevy“ přicházející jak zvenčí (z „ekosystému“), tak zevnitř, z působení vlastních antagonistů.

Morin explicitě tuto otázku nadhazuje v souvislosti s problematikou způsobu života, neboť hyperkomplexní organizace má prý především umožnit zrod nových hodnot a uspokojení nových potřeb při zachování identity systému. Morin rovněž vidí rozevírající se propast mezi romantickou nostalgií neoarchaismu a „revolučním hledáním nového života a společnosti“. Naštěstí nachází dobře přizpůsobenou pozici, jelikož prý „mezi těmito dvěma póly existuje možnost evolučně reformní“.⁶ A aby vůbec nebylo pochyb, konstatuje Morin, že vlastně „teorie hyperkomplexnosti spadá vjedno s teorií evoluce“!⁷

Francouzská varianta dynamického konzervatismu zde tedy nachází „správné“ středocestí: je to věčně absurdní kompromis, který se současně vydává i za pokračování dědictví Rousseaua, přičemž však odmítá jak někdejší romantické anticivilizační Rousseauovo horlení proti kouřícím továrním komínům na břehu ženevského jezera, tak logickou konsekvenci jeho revolučních idejí uvozujících program jako-bínské frakce ve Výboru veřejného blaha.

Že dynamický konzervatismus je dnes vskutku mezinárodní jev a přitom profilující jev buržoazního myšlení, o tom svědčí jeho západoněmecké vydání v podobě kritického racionalismu. Zde v toku tradice německého myšlení se tato platforma stylizuje do pozice překonávající prý jak autoritativní tradicionalismus, tak protiautoritativní radikalismus. Pokud svého času Lukács považoval za rozhodující linii vý-

voje novodobé buržoazní filosofie rozpad rozumu a úplný přechod na pozice iracionalismu, koriguje koncept kritického racionalismu do určité míry tento jenom částečně oprávněný Lukácsův předpoklad. Kritický racionalismus se totiž snaží o buržoazní „rehabilitaci“ rozumu, ba dokonce o buržoazní interpretaci tradice osvícenství, a to tentokrát namířené jak proti dogmatickému způsobu myšlení, označovanému například Hansem Albertem za „vědomý konzervatismus“, tak proti jinému druhu antipozitivistické persifláže osvícenství v podobě frankfurtské školy, která se ve světle tohoto kritického racionalismu jeví jako pouze zdánlivý kontrastní prvek téže – a tím se mívá neracionální – ideologické matrice.

Podstatnou otázkou je tu zase úsilí o nalezení takové interpretace a dynamizace systému, která by měla být „reálnou“, na vědě založenou cestou „mezi revolucí a rezignací“. Kritický racionalismus se prezentuje jako „skutečná, reálná“ alternativa oproti nepravým a jen zdánlivě protikladným pseudoalternativám teologicky autoritativního či dialekticky (ve smyslu frankfurtské školy) „radikálního“ způsobu myšlení, kteréžto oba svými nekompetentními prostředky omezené racionality brání pronikání moderních metod systémového řešení problémů. Základem kritického racionalismu je přírodovědecké myšlení navazující na Kantovo pojetí osvícenství jakožto „základny moderního obrazu světa“. To je i základ „racionální politiky jakožto politiky praktického rozumu“. Oproti požadavku totální změny systému se vyzvedá princip realizovatelnosti, který ovšem důsledně v rámci buržoazního zájmu podtrhuje kategorii zprostředkování ve vztahu teorie a praxe. Politiku definuje jako umění možného a jako volbu mezi realizovatelnými alternativami. A tak nakonec se z celého tohoto složitého přediva německé filosofické tradice vynořuje obdobný výlupek dynamického konzervatismu či hyperkomplexního meliorismu, který se výslovně označuje jako „liberální a sociální reformismus“. A zde je také zakopán pes: „Vede nás to arci k pojetí,“ píše Hans Al-

⁵ Citované dílo, s. 52.

⁶ Citované dílo, s. 73.

⁷ Citované dílo, s. 53.

bert, „které nemůže uznat jako rozumný cíl ani uchování stávajících pořádků a poměrů za každou cenu, ani totální přeměnu společnosti všemi prostředky ve smyslu ideálů určité skupiny, nýbrž k takovému pojetí, které usiluje o povlnnou přestavbu sociálního života, v jejímž rámci by se podle možnosti bral ohled na skutečné potřeby, přání a cílové představy všech členů společnosti a využívalo se současného vědění pro analýzu situace a ropracování programu.“⁸

Kritický racionalismus se staví jakoby proti iluzi dokonalého stavu společnosti; v tom se snaží vzít vítr z plachet „kritické teorii“ a vyjádřit rovněž svým způsobem kritický odstup od toho, co je „dáno“. Jenže podstata tohoto navenek až „nepozitivistického“ kriticismu je apologetická: je to prý „chybující lidský rozum“, který má zcela nezbytné své politické konsekvence, s nimiž pak také souvisejí i nedostatky společenských řádů. Tak jako ve vědě, neexistuje podle Alberta ani v sociálním a politickém životě žádné dokonalé (a tudíž také ani žádné nezměnitelné) řešení, a tak je třeba jednou provždy vzít na vědomí všudypřítomnost „nedokonalých řešení sociálních problémů“, která mají být neustále otevřena kritice a revizi. Podobně jako u Schona a Morina se také u Alberta připsuje v tomto rámci významná úloha institucím, které je prý třeba budovat tak, aby v nich byla kritika možná a účinná. Přesně řečeno, nejde mu samozřejmě o skutečnou kritiku, ale o „účinnější institucionalizaci kritiky a kontroly moci při zachování možnosti úspěšně plánovat a rozhodovat“.⁹) Věda se tu jeví jako nástroj reformy a transformace tradičního „liberálního věku“ v jakousi „postindustriální společnost“, v níž by „sociálně technologická fantazie“ a „plánování“ měly hrát podstatně větší roli než v minulosti. Je to tedy pokus o mechanickou aplikaci descartovsko-galileovského typu vědeckosti na společnost, který se chce jevit jako skutečný protiklad romanticko-utopické vědy chápané jako „obžaloba, apel a denunce“.

4. Třídní podstata a cílová funkce socialistického systému

Taková je tedy funkce systémových přístupů v rámci monopolního kapitalismu a takové jsou i snahy o určité sjednocení hledisek při prosazování programu buržoazního meliorismu. Podstata této funkce je namířena proti reálnému socialismu usku-tečňovanému v zemích socialistického společenství i proti mezinárodnímu revolučnímu dělnickému a pokrokovému hnutí vůbec. Tato protirevoluční funkce systémových teorií v rámci monopolního kapitalismu však neznamená, že by nebylo třeba k němu přistupovat diferencovaně. Vodítkem nám je i zde Leninova myšlenka, že například buržoazním profesorům nelze věřit *ani jedno slovo*, jestliže je řeč o obecné teorii politické ekonomie, že však „neuděláte ani krok v oblasti výzkumu nových ekonomických jevů, nepoužijete-li práci těchto lokajů“, přičemž Lenin považoval za nezbytné „umět“ oddělit jejich reakční tendenci. Vycházejí z této směrnice V. I. Lenina, dospívá v této souvislosti D. M. Gvišiani k následujícímu závěru: „Studium a kritické využití všeho pozitivního, co v sobě obsahují buržoazní teorie organizace a řízení, v nichž nehlédě na veškerou jejich rozpornost se do určité míry odrážejí objektivní potřeby soudobé společenské velkovýroby — to je v tomto duchu jeden z vážných úkolů stojících před sovětskými vědci.“¹⁰

Všechny základní nástroje, všechna základní zprostředkování sledující uskutečnění socialistického způsobu života mají samozřejmě zčásti svoji instrumentální stránku, která umožňuje jejich srovnání s analogickými nástroji a prostředky v rozměru dějin i současnosti. To platí o nástrojích technické, institucionální i jiné povahy. Rozhodující tu však je, že všechny tyto nástroje a prostředky utváření socialistického způsobu života jsou ve své podstatě určeny právě svým místem a působením v celkovém kontextu určité kvalitativně nové sociálně ekonomické formace. Tato strukturální determinace každé složky nového společenského systému je pak

⁸ Albert, H.: *Plädoyer für kritischen Rationalismus*. In: *Die Zeit*, 5. XII. 1969, s. 63–68.

⁹ Citovaná stat, s. 68.

¹⁰ Gvišiani, D. M.: *Organizacija i upravlenie*. Moskva 1970, s. 370–371.

násobena dialektickou vazbou mezi prostředky a cíli společenské činnosti, kde — jak známo — platí, že nejen prostředky přispívají k utváření cíle, ale také naopak: cíle na každém kroku ovlivňují a přetvářejí samy prostředky své realizace.

V této souvislosti nutno také chápat socialistický politický systém jako nezbytný nástroj uskutečňování socialistického životního způsobu a přitom spatřovat v kvalitativně nové formě a obsahu výkonu tohoto historicky zcela jedinečného typu politické moci významnou komponentu a *součást* nového způsobu života příslušníků socialistické společnosti. Mnohotvárná přímá i nepřímá účast lidových mas na výkonu politické moci v socialistické společnosti je současně významným stimulem jejího upevňování a zároveň také katalyzátorem a cestou k historické přeměně a postupnému odumření politické moci jako takové. Růst politické aktivity mas jakožto jedné z podstatných komponent socialistického způsobu života je podmínkou a činitelem přispívajícím — v duchu Leninovy charakteristiky socialistického státu — k jeho přeměně v „ne-stát“.

Politický systém socialistické společnosti plní tuto úlohu při utváření nového způsobu života s využitím hospodářsko-organizačních, kulturně výchovných i — zejména v prvním období vývoje socialistické společnosti — potlačovacích funkcí. V podmínkách existence třídně rozděleného světa je pochopitelně rozvíjení celého tohoto procesu nemyslitelné bez všestranného zabezpečení jeho obrany před různými formami pokusů o jeho narušení ze strany imperialismu. To vše vtiskuje svůj ráz jak institucionálním nástrojům jeho uskutečňování, tak formám a obsahu činnosti tvořících součást způsobu života v socialismu. Instituce socialistické společnosti tak vnášejí do tvorby dějin a společenského utváření člověka novou dimenzi a hlubší perspektivní smysl, spočívající právě v plánovitém celospolečenském rozvíjení tohoto procesu změn, v neutuchajícím přetváření, překonávání a zušlechťování podmínek života. Vedoucí úloha komunistické strany spočívá nejen ve vytyčení programových cílů, nýbrž i ve správ-

ném určování nejbližších zprostředkujících článků jejich postupné realizace. Tato její vůdčí role je přitom nerozlučně spjata s historickou rolí dělnické třídy, která právě spočívá v tom, že podmínky její emancipace spadají v jedno s uskutečněním podmínek všeobecné emancipace lidstva, jakož i všestranného rozvoje všech individuů. Proto komunistická strana jako předvoj dělnické třídy je nejdůležitější silou, která neustane ve své prakticky převratné činnosti, dokud nevytvoří takové podmínky, které současně budou podmínkami zrušení její vlastní existence jakožto poslední politické strany v dějinách lidstva.

V podmínkách, kdy tento nový revoluční subjekt dějinné akce má ve svých rukou všechny rozhodující prostředky celospolečenského rozhodování a jednání, nabývá nového smyslu úloha vědeckého řízení a organizace života společnosti v jejím celku. Také z hlediska utváření socialistického životního způsobu platí Leninova slova, že „hlavní základ trvalosti nového zřízení představují organizační opatření, která budeme uskutečňovat ve jménu socialismu“.

To znamená dnes všestranně analyzovat a prakticky rozvíjet „systém řízení společenského života“ (D. M. Gvišiani) ve smyslu pochopení celé struktury činností a činitelů, které tu působí na jeho cílevědomé formování i na sebe navzájem. V tomto komplexu vzájemných vazeb jednotlivých složek a činitelů společenské změny nutno bedlivě respektovat zejména dva momenty:

a) především existenci zákonitě hierarchie faktorů a složek, která i v podmínkách nové sociálně ekonomické formace tkví v určující úloze společenského bytí a v něm především ekonomických faktorů na ostatní složky a konečkonců zprostředkovaně i na utváření společenského vědomí;

b) dále tu platí v diachronickém rozměru zákon posloupnosti úkolů a opatření, kde nelze beztestně přeskakovat historické etapy a kde „je třeba umět najít v každé zvláštní situaci onen zvláštní článek řetězu, který je třeba vši silou uchopit, aby se dal udržet celý řetěz a aby se dal důkladně připravit přechod k dalšímu článku...“¹⁾

¹⁾ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 27. Praha 1954. s. 269.

Celý systém socialistické společnosti umožňuje tak subjektu společenské změny vědomě a plánovitě podněcovat a rozvíjet komplex určujících faktorů utváření společenské změny, počínaje urychlováním rozvoje výrobních sil a změn v charakteru práce přes systematické uzpůsobování výrobních vztahů (ve smyslu přechodu od skupinového k všelidovému vlastnictví) až po celý vějíř prostředků výchovně vzdělávacího, morálního, politického, světónázorového a estetického působení na člověka.

Pro všechny tyto oblasti platí, že veškeré aktivity s nimi spjaté mají jak charakter nástrojů, prostředků utváření socialistického způsobu života, tak současně samy představují jeho ustavičně se rozvíjející komponenty. Tak kupříkladu politické a správní instituce jsou jednak nástrojem tvorby nového života, avšak sama činnost jejich pracovníků a mnohotvárná účast ostatních pracujících na jejím výkonu, to vše dohromady představuje součást a náplň tohoto nového způsobu života. Právě tak je tomu i s pracovní činností lidí, která není jen čistě účelovým prostředkem výdělků či pouhým produkčním nástrojem dosažení vyšší úrovně rozvoje výrobních sil, ale na *každém stupni* v sobě obsahuje moment dílčího uspokojení hluboce lidské potřeby práce s vědomím (více či méně jasným) jejího celospolečenského významu a začlenění.

Je právě výrazem nové historické kvality socialistického společenského systému, že v něm každý člověk je nejen jakýmsi čistě účelovým nástrojem (či jak s oblibou říkají jeho odpůrci — kolečkem), ale je *současně* nástrojem celospolečenského rozvoje i (právě při plnění této funkce) nástrojem svého sebezrovoje, svého lidského a individuálního potvrzení. Tato dialektická povaha lidské činnosti v socialistickém systému je dána právě jeho odlišností od dřívějších společenských systémů a vtiskuje svůj charakter všem nástrojům této činnosti.

Je to tedy socialistický společenský systém, který umožňuje vytyčit a realizovat program rozbihavosti životního způsobu v současném světě, jehož jádrem je zjištění, že proces osvojování výsledků vědeckotechnického rozvoje v podmínkách socialistické formace postupně prohlubuje rozdíly

mezi životem lidí v kapitalismu a socialismu, přičemž současně s tím dochází ke sblížování a internacionalizaci životního způsobu v zemích socialistického společenství. To je jediná reálná cesta k všestrannému rozvoji lidské osobnosti, která teprve krok za krokem odhaluje všechny — často dožad jen tušené — mohutnosti člověka.

Резюме

Филипец И.: Наука, идеология, системы

Противоречия научно-технического прогресса являются одним из основных процессов в современном классово разделенном мире. Интерпретация научно-технической революции выступает на передний план как в буржуазных теориях, так и в марксистско-ленинской общественной науке. Таким образом, проблематика научно-технической революции становится центром тяжести борьбы противостоящих идеологий, которая в обстановке разрядки международного напряжения не только не утихает, но наоборот, обостряется.

Процесс научно-технической революции характерен своим противоречивым влиянием в условиях современного монопольного капитализма. Эта противоречивость является причиной различных интерпретаций научно-технической революции среди буржуазных теоретиков. На одном полюсе развивается огульная критика научно-технического прогресса, технофобия и иррациональные романтические концепции возвращения к «природе». На другом полюсе усиливаются технократические и сциентократические тенденции, стремящиеся к самому эффективному использованию современной науки и техники в направлении на укрепление классовых условий власти монопольного капитализма. Эта тенденция в последнее время усиливается и конкретизируется в разных формах системного подхода, гармонизации системы и т. п. Вообще дело касается теорий, которые образуют ядро буржуазного и мелкобуржуазного реформизма или меллинизма.

Представления теоретиков «гармонизации системы» в процессе научно-технической революции в США построены на модных концепциях системного подхода к саморегулятивному и «программированно» эволюционному преодолению конфликтных ситуаций. Сущность этой концепции можно подытожить в следующие тезисы: технические инновации проникают в жизнь человека; необходимо придумать и развить институты, которые являются «учащейся системой», т. е. системой, способной перешагнуть через свою собственную постепенную трансформацию; открыть «глубину динамического консерватизма» системы при усилении изменить ее. Французскую версию этих теорий мы находим в теории «гиперкомплексной си-

стемы», которая должна обеспечить идентичность капитализма, систематично ставя и решая наличествующие конфликты. Западноевропейским выходом этих теорий являются концепции критического рационализма, или же «либерального и социального реформизма». Во всех этих теориях наука представляется как орудие реформы и трансформации традиционного «либерального века» в какое-то «постиндустриальное общество», в котором «социально-технологическая фантазия» и «планирование» должны были бы играть существенно большую роль чем в прошлом. В большинстве случаев здесь речь идет о механическом применении картезиано-галлеевского типа науки к обществу, который стремится представиться как действительное противопоставление романтико-утопической науке, понимаемой как «бытие, призыв и донес». Идеологическое острение этого буржуазного меллоризма направлено против реального социализма. Критический анализ его относится к неотложным задачам современной марксистско-ленинской общественной науки.

Дифференцированный марксистско-ленинский подход к системным теориям демонстрирует автор в заключение статьи на проблематике расхождения образа жизни в разных социально-экономических системах современного мира. Конечно, существует определенная частичная аналогия разных орудий при формировании образов жизни в разных общественных системах. Их существенная дифференциация, однако, определяется их положением в общем контексте социально-экономической формации и она умножается диалектической связью с общественными целями. В этой связи надо понимать институты социалистического общества как важное орудие формирования социалистического образа жизни, орудие, которое приносит качественно новые размеры формирования образа жизни — закономерность, обеспеченную программными целями коммунистической партии. При этих условиях особое значение приобретает роль научного управления и организация жизни общества, которое формируются двумя основными моментами: закономерностью иерархической связи факторов, коренящейся в определяющей роли общественного бытия, и действительностью диалектики отношения между целью и средствами её достижения. Для всей системы социалистического общества действительно, что все виды деятельности здесь носят как характер орудий, средств формирования социалистического образа жизни, так одновременно они сами здесь представляют его развивающиеся компоненты. Эта действительность вполне относится и к осуществлению человека в коллективе социалистического общества. Эти факты выражают углубляющиеся различия между жизнью людей при капитализме и социализме и одновременно подтверждают, что процесс научно-технической революции является источником интернационализации и сближения образа жизни в странах социалистического содружества.

Summary

Filipeć J.: Science, Ideology and Systems

In the present class-divided world, the contradictions of scientific and technological progress belong to the key problems and processes. Both in bourgeois social theories and in Marxist-Leninist social science, the interpretation of the scientific and technological revolution is coming to the fore. Thus the problems of the scientific and technological revolution are becoming the centre of gravity in the struggle of contradictory ideologies which, under the conditions of relaxing international tension, is not only not dying away but is becoming more and more vigorous.

Characteristic of the process of the scientific and technological revolution is its contradictory impact under the conditions of present monopolistic capitalism. This contradictoriness is the root of different interpretations of the scientific and technological revolution among bourgeois theoreticians. On one pole, indiscriminate criticism of scientific and technological progress, technophobia and irrational romantic conceptions of the return to "nature" are being developed; on the other, technocratic and scientocratic tendencies aiming at a most effective utilization of modern science and technology in the direction of strengthening the class conditions of the power of monopolistic capitalism are on the increase. This tendency has recently gained ground; it is concretized in various forms of the system approach, system harmonization, etc. In general, the theories involved herein constitute the core of bourgeois and petty-bourgeois reformism or meliorism.

The notions of the theoreticians of the "system harmonization" in the process of the scientific and technological revolution in the USA are based on fashionable conceptions of the system approach to the autoregulative and "programmed" evolutionary overcoming of conflict situations. The essence of this conception may be summed up in the following theses: technological innovations are penetrating into the life of society; the need arises to devise and develop institutions that are "learning systems", i. e. systems capable of transgressing their own continuous transformation, and to discover "the essence of the system's dynamic conservatism" while endeavours are simultaneously being made to effect its change. The French version of these theories is inherent in the theory of the "hypercomplex" system which is to ensure the identity of capitalism, with a systematic emergence and solution of existing conflicts. The West-German version of these theories are conceptions of critical rationalism or of "liberal and social reformism". In all these theories, science appears as an instrument of reform and transformation of the traditional "liberal age" into a kind of "post-industrial society"

wherein "social and technical phantasy" and "planning" are to play a substantially greater role than in the past. For the most part, this implies a mechanical application of the Cartesian-Galilean type of science on society, striving to present itself as a real contradiction to romantic-utopian science conceived as an "accusation, appeal and denunciation". The ideological edge of this bourgeois meliorism is directed against real socialism. Its critical analysis belongs to the urgent tasks of present Marxist-Leninist social science.

In conclusion, the Marxist-Leninist approach to system theories is demonstrated on problems of the divergence of the ways of life in different socio-economic systems of the present-day world. Naturally, there exists a certain partial analogy of the different instruments applied in the formation of the ways of life in different social systems. Their substantial differentiation, however, is determined by their position in the general context of the socio-economic formation, and it is multiplied by the dialectical connection with social goals. In this context, institutions of the socialist society should be conceived as an important instrument in forming the socialist way of life — an instrument intro-

ducing a qualitatively new dimension of the creation of the way of life: planning, safeguarded by the program-goals of the Communist Party. Under these conditions, the role of scientific management and organization of the life of society, formed by two fundamental moments: by the lawfulness of the hierarchical connection of factors based on the determining role of social existence and by the validity of the dialectics of the relation between goals and means for their attainment is acquiring a specific sense. It holds for the whole system of socialist society that all activities, on the one hand, have the character of instruments, means of forming the socialist way of life, and, on the other hand, simultaneously represent its continuously developing components. This fact also fully applies to the realization of man in the collective of the socialist society. These realities are expressive of the growing differences between the life of people in capitalism and in socialism, and simultaneously show the process of the scientific and technological revolution to be a source of the internationalization and rapprochement of the ways of life in countries of the socialist community.